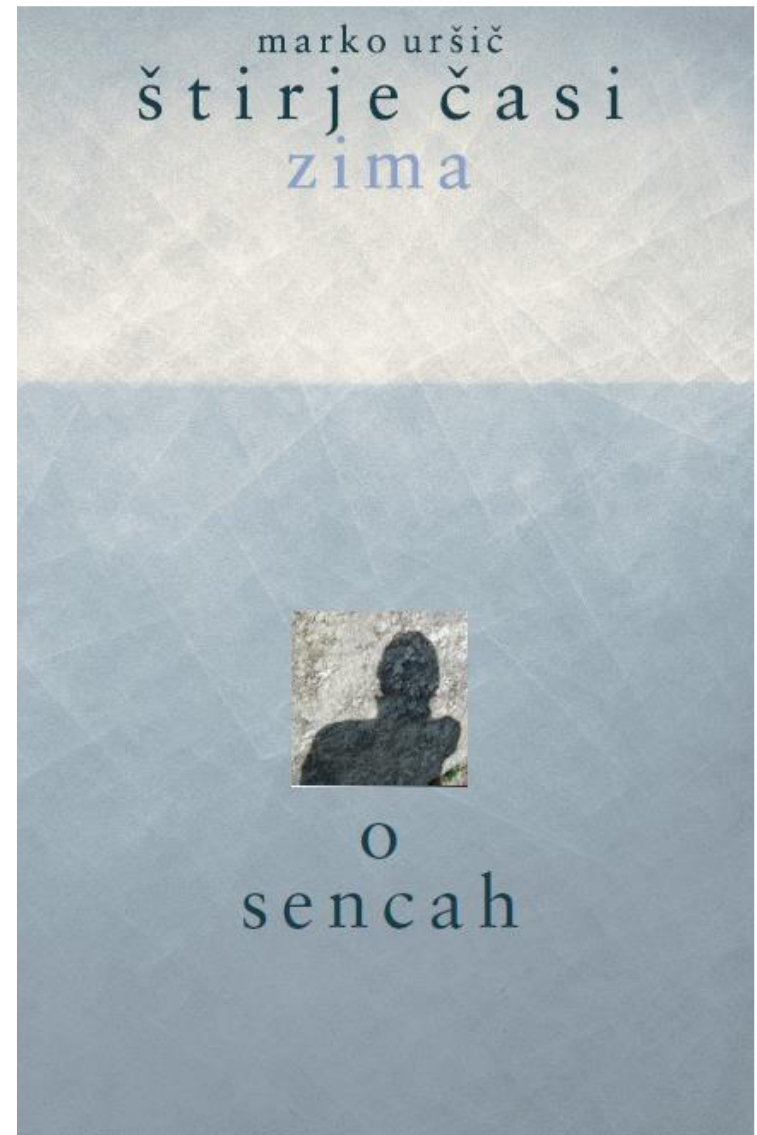

Sence kot simbolne forme

Teorija simbolnih form, FDV

© Marko Uršič, 2017

Sklepna knjiga tetralogije
Štirje časi, CZ, 2015

Uvod:

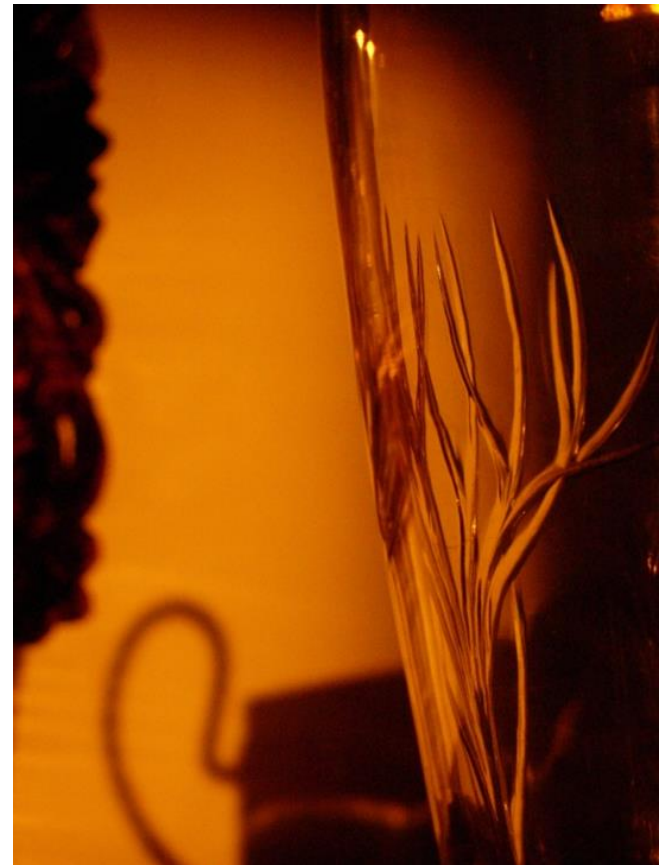
Kaj je meta/fizično in obenem simbolno bistvo sence?

Senca je manj resnična podvojitev ali replika neke forme, oslabitev njene resničnosti.

Če so ideje resničnejše od čutnih stvari, potem so stvari »sence idej«, tako kot v platonskem idealizmu – če pa so čutne stvari (tj. telesa, neživa ali živa) resničnejše od idej, lahko rečemo obratno, da so ideje »sence stvari«, nekako tako, kakor pojmuje ideje novoveški empirizem.

Seveda imajo stvari tudi svoje optične, bolj ali manj temne sence, ki kažejo na njihovo materialno realnost.

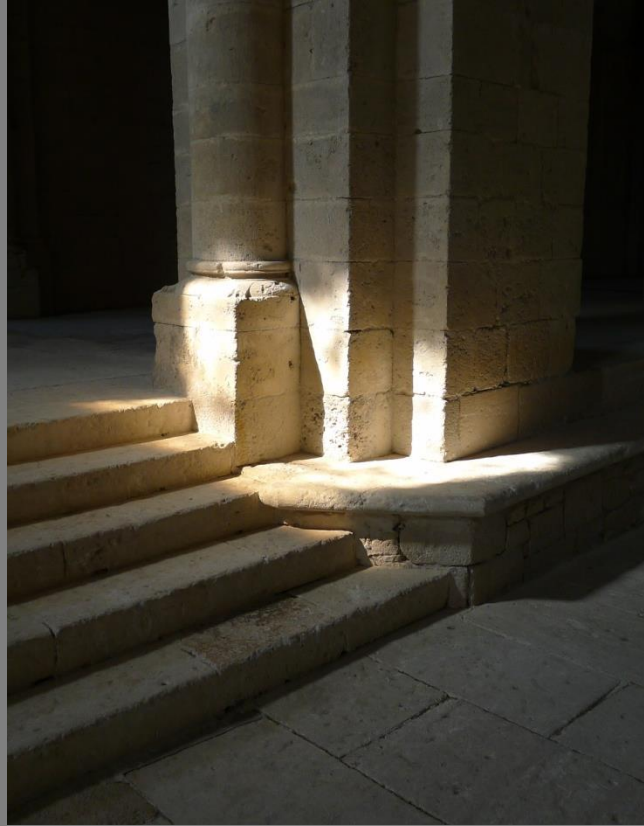
Sence pa so lahko tudi svetle ...

Svetle sence

Rembrandt van Rijn,
Vstajenje Sina
človekovega,
17. stol.

Opatija cistercijanskega
samostana Silvacane,
Provansa, 12. st., detajl

New York,
Broadway, 2012

Sence v snu ...

Francisco de Goya:
Sen razuma poraja pošasti, 1799,
jedkanica iz cikla
Los Caprichos

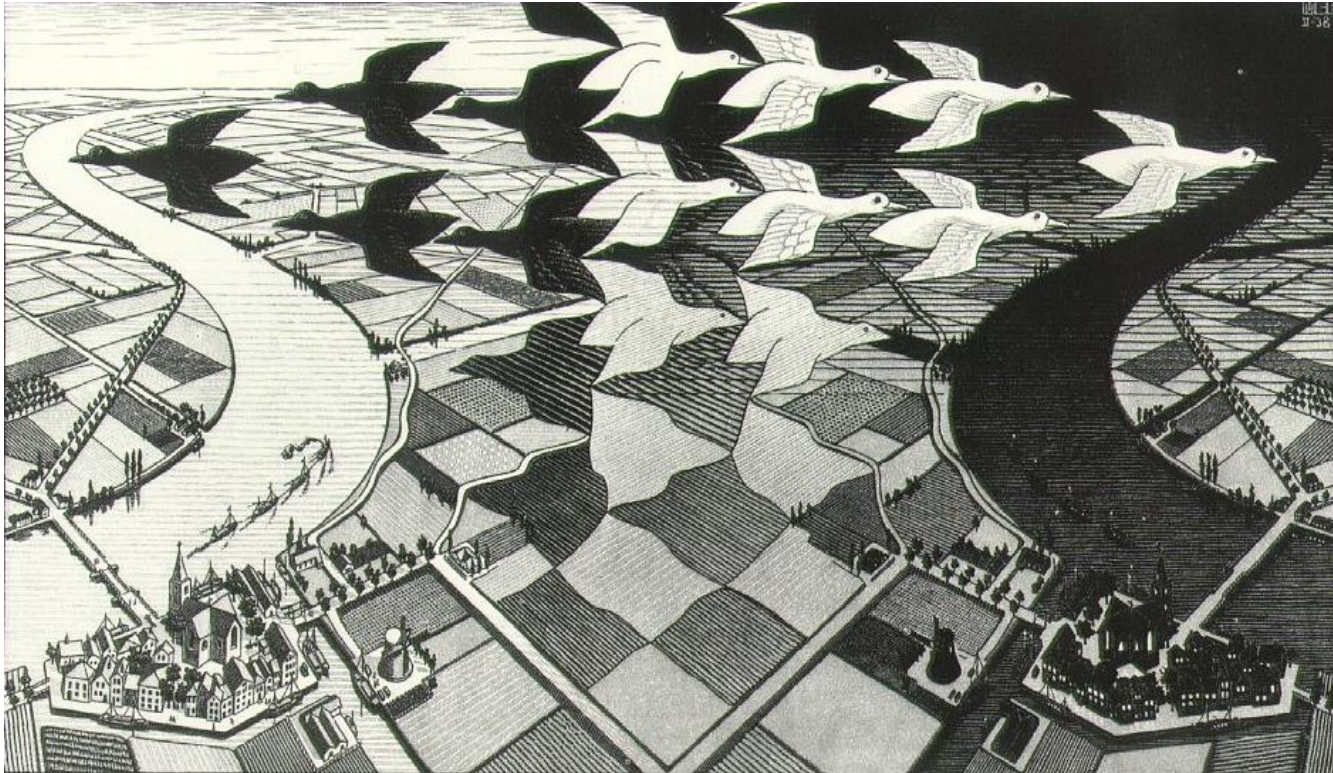

Paul Gauguin:
Dekle z lisico, 1891

Silhueta v sanjah
(s spleta)

Sence kot “simbolne forme”

Maurits Cornelis Escher: *Dan in noč*, lesorez, 1939

Navezujoč se Ernsta Cassirerja, bom sence obravnaval (tudi) kot *simbolne forme*, ki razpirajo in vzdržujejo *metafizično diferenco* med višjimi in nižjimi členi v vesoljni “verigi bitij” in s tem med njimi ohranjajo *transcendenčno napetost*.

I. del
Sence kot simbolne forme – v zgodovini

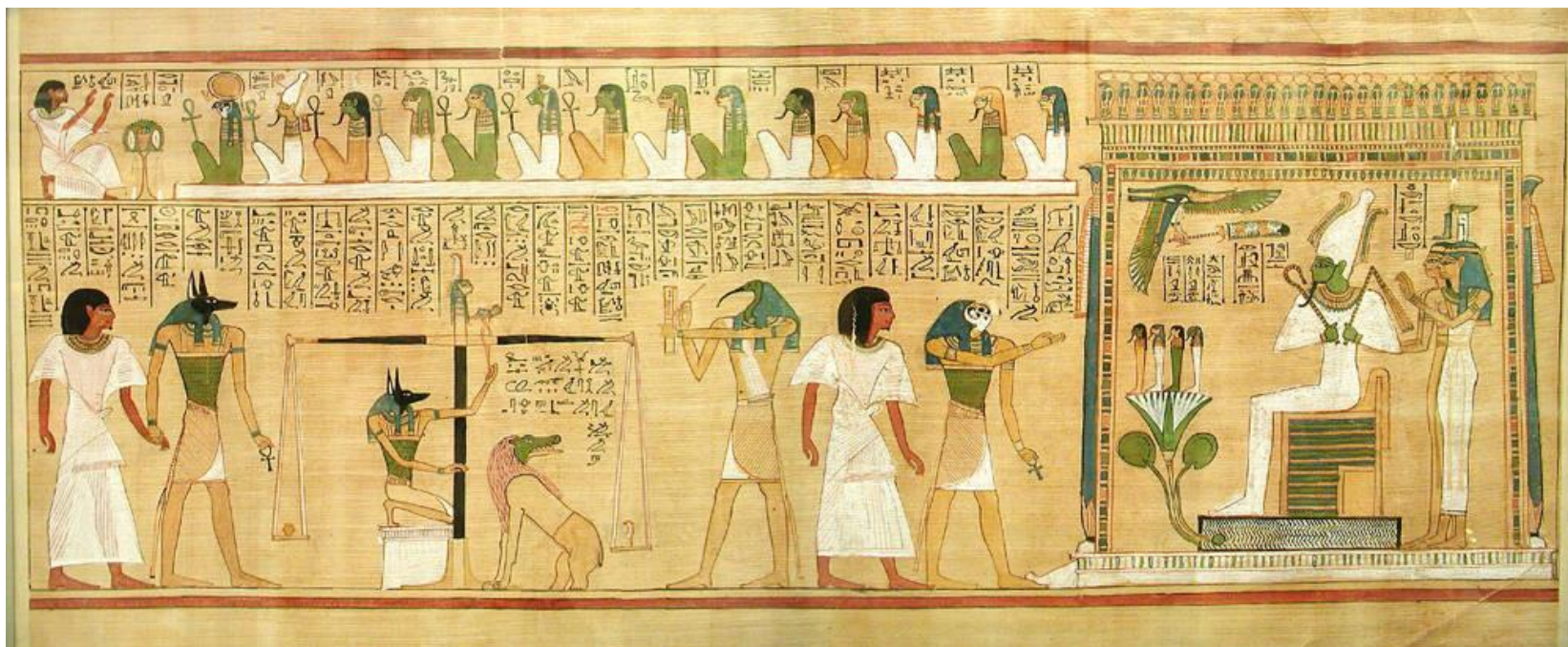

Egiptčanske figure: brezčasnost v gibanju

Dve “repliki” faraona Thutmosisa IV. (18. dinastija) med tremi bogovi (Asar/Oziris, Anpu/Anubis in boginja Hathor), poslikava njegove grobnice v Dolini kraljev (KV 43), zahodne Tebe, ok. 1390 pr. n. š.

Sodba s Tehtnico, Huneferjev papirus (ok. 1300 pr.n.š.)

Po egipčanskem verovanju je umrli postavljen pred sodnike v Dvorani Maat (Pravice, Resnice), kjer bog s šakaljo glavo Anpu (Anubis) položi na Tehtnico njegovo srce, ki mora biti lažje od peresca na nasprotni skodeli, sicer grešnika požre pošast s krokodiljim gobcem Am-mit. Sodbo zapiše božanski pisar z ibisovo glavo Tehuti (Tot oz. Thoth), in če umrli vzdrži preizkus s Tehtnico, mu je odprta pot v Amentet ("skrivni kraj"), v nebeško območje Tuata (ali Duata), onstranstva oz. "podzemlja", ki je na *drugi* strani Zemlje. V Amentetu pravičnika sprejme bog Asar (Osiris), vladar dežele mrtvih, ki je sam umrl in vstal iz smrti ... (nav. po Wallisu Budgeu).

Posmrtni “sence večnosti”: *ka* in *ba* ... in *khaibit* (ali *šeut*)

Ka-soha kralja Hora, iz Dahšura, 13. dinastija, ok. 1700 pr. n. š., ebenovina, višina 175 cm, Egiptovski muzej, Kairo.

khat (mumija), *ba* (duša) in *khaibit* (senca), upodobitev uroka iz 92. pogl. *Knjige mrtvih*: “Odpri grob za *ba* in senco {ime pokojnika}, da bo lahko prišel ven v dan in imel moč nad svojimi nogami.” Tebe, Irineferjeva grobnica (TT 290), 19. dinastija, 12. st. pr. n. š. (*op. cit.*, str. 262).

Nebeško ptico Bennu so imenovali tudi “Rajev *ba*”

Ptica Bennu v Inerkhaujevi grobnici, v času Ramzesa III.,
20. dinastija, Deir el-Medina, 12. st. pr. n. š.

“Arhitekturna
forma stvari”

Lee Miller, *Senca velike
piramide*, fotografija,
Egipt, 1938

- “V svoji jasnosti, stvarnosti in večnosti ta forma triumfira nad vsako preprosto sukcesijo, nad nenehnim tokom in minljivostjo vseh časovnih konfiguracij. Egipčanska piramida je vidno znamenje tega zmagoslavja, zato je simbol temeljne estetske in religiozne intuicije egipčanske kulture.”
(**Ernst Cassirer**, *Filozofija simbolnih form*, II. del: *Mitično mišljenje*, str. 128).

Sence v stari Grčiji:
od Homerja
prek Hermesa
do orfikov

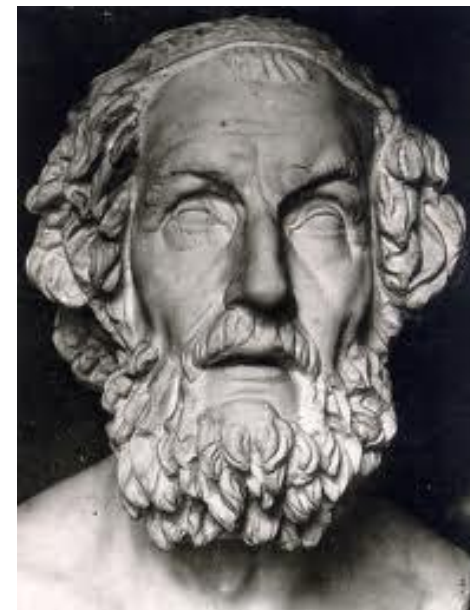
*Na sliki: Odisejev spust v Had
(Homer, 11. spev Odiseje)*

- “Kadar obljubil sem to z molitvijo trumam pokojnih, vzela sem ovci pod nož in zarezal ju ravno nad jamo; črna se ulila je kri; in glej, odprè se podzemlje, v gostih vršelih prihajajo duše umrlih pokojnih: fantje mladí in neveste in dobro preskušeni starci, nežne device ob njih, žalujóč v novih tegobah, mnogi, ki padli so v boju, zadeti z bronnenimi kopji ...”
(*Odiseja*, 11, 34–40, prev. A. Sovrè)

Odisejevo srečanje z materino senco

- “Hotel objeti sem dušo rodnice mi moje umrle: trikrat sem skočil naprej, želèč jo nežno prijeti, trikrat mi zginè iz rok, ko da sèn bi bilà ali senca; meni pa vsakokrat huje presune srcé bolečina.”
(*Odiseja*, 11, 205–208)

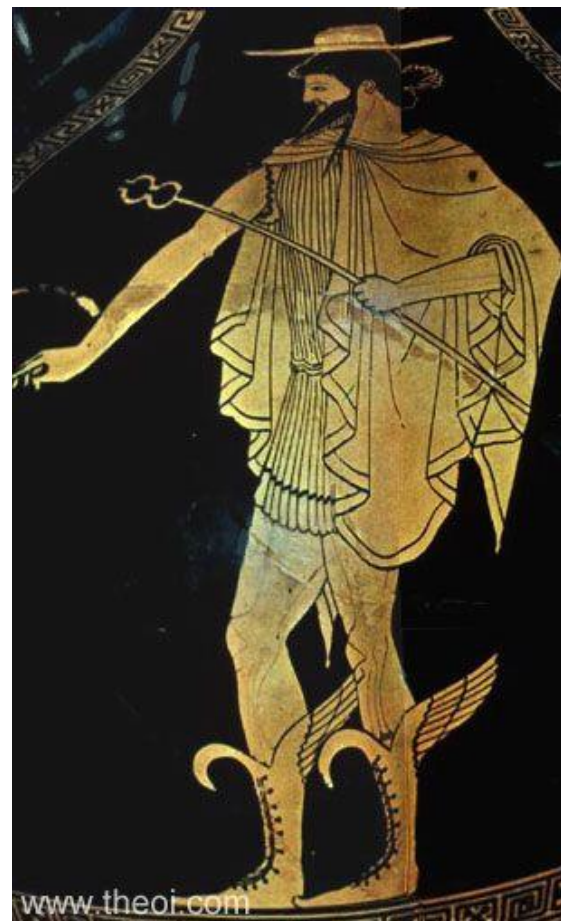

Homer
(domnevno)

Hermes: “gospodar poti”, *psihopomp* (vodnik duš)

- Walter Otto v knjigi *Bogovi Grčije* (1929) pravi, da je Hermes “ljudem najprijaznejši med bogovi”, saj vodi človeka po tostranskih in onstranskih pokrajinah, ter ugotavlja:
- “Ta nočna skrivnost pri belem dnevu, ta magična temnost pri svetlobi sonca, je kraljestvo Hermesa. [...] Vsa bližina je izginila in z njo tudi daljava. Vse je blizu in obenem daleč, tesno ob nas in vendar odmaknjeno.” (*Op. cit.*, str. 153–54).

Orfiški onstranski kaŕipoti svetlim sencam

- “V Hada domovih na levi boš našel izvir, ob katerem stoji bela cipresa – temu izviru nikar ne hodi v bližino! Našel boš drugega, kjer iz jezera Spomina hladna voda priteka; pred njim so stražarji. Reci (jim): ‘Zemlje otrok sem in zvezdnega Neba, toda rod moj je nebeški. To sami že veste. Od žeje sem izsušena in propadam! Dajte mi brž hladne vode, ki iz jezera Spomina priteka.’
⟨Iz⟩ božanskega ⟨izvira⟩ ti bodo sami ponudili piti, z ⟨drugimi⟩ heroji odtlej boš vladala skupaj. To ⟨Spomina⟩ je delo ... umreti ... napiši to ...
... tema ... ki zagrne.” (*Fragmenti predsokratikov*, DK 1 B 17, prev. Jan Ciglencečki, 2012)

Slika zgoraj: Hermes, Evridika in Orfej, grški nagrobnik, 5. st. pr. n. š.;
spodaj: zlati orfiški listič, 4.–3. st. pr. n. š.

Kršćanstvo: angeli kot svetle sence najvišje Luči

Angeli v osrednjem osmerokotniku mozaika na stropu Krstilnice sv. Janeza, Firenze, 13. st.

Dante Alighieri: hierofanija angelov kot svetlih senc v raju

Angeli na mozaiku Krstilnice
sv. Janeza, Firenze, 13. st. (izrez)

Bog je ustvaril angele, da bi njegov sijaj v “odsevu rekel mu:
Subsisto” [Bivam]
(Dante, *Raj*, XXIX,15,
prev. Andrej Capuder).

“Kot ogenj so jim lica plamenela,
peroti v zlatu, drugo iz tančice,
ki bolj kakor vsak sneg bila je bela.”
(*Raj*, XXXI,13–15)

detajl

Dantejeva pot po onstranskih pokrajinah:
od temnih senc v *Peklu* do svetlih v *Vicah* in *Raju*

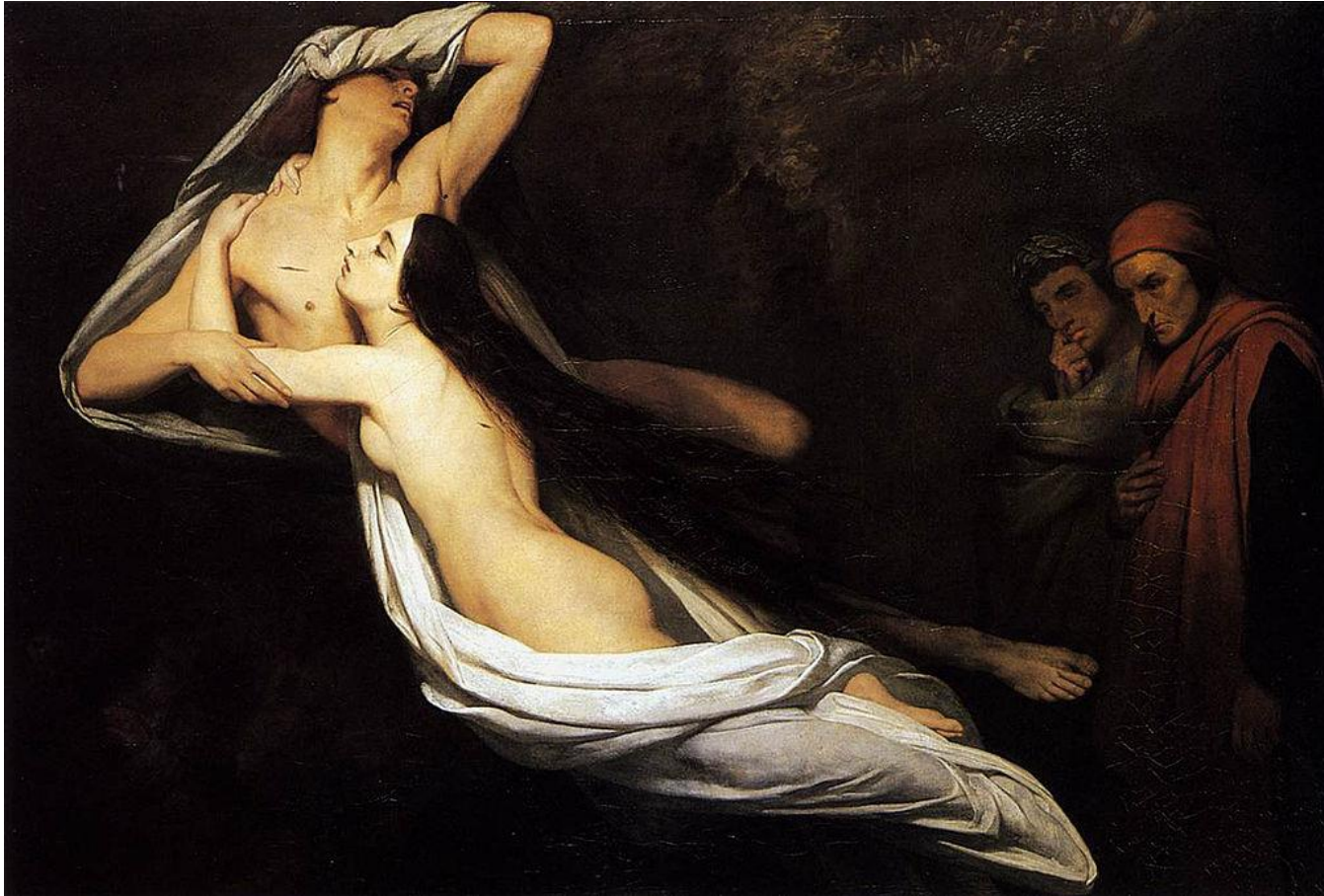
Domenico di Michelino, *Dante in tri kraljestva*,
freska, 1465 (ob Dantejevem 200. rojstnem dnevu), *Duomo* v Firencah

Realizem Dantejevega onstranskega imaginarija

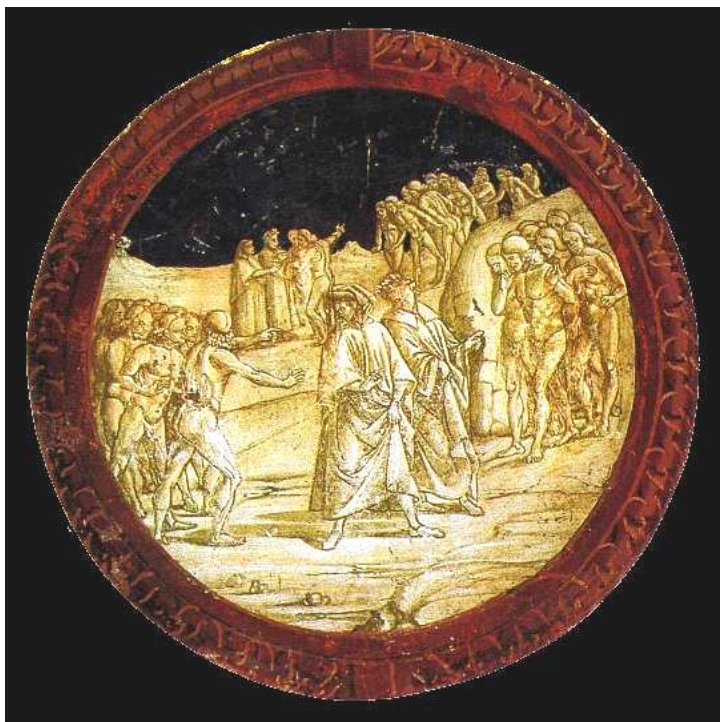
Gustave Doré, *Dante in Vergil v devetem krogu pekla*, 1861, Opatija de Brou, Bourg-en-Bresse (v *Cocytusu*, podzemni reki iz grške mitologije, ki je pri Danteju ledeno jezero, so ujeti zli giganti).

Od daleč sence, od blizu duše (in telesa!)

Ary Scheffer (1835): Dante and Virgil srečata senci nesrečnih ljubimcev Francesce de Rimini in Paola Malatesta v drugem krogu *Pekla* (spletni vir)

Sence prepoznajo živega Danteja po njegovi »pravi« senci

Luca Signorelli: Dante in Vergil, prizor iz *Božanske komedije* v enem izmed medaljonov kapele sv. Brizia, *Duomo* v Orvietu, ok. 1500

“Glej, mar ni, kot da ne sveti
več sonce levo spodnjemu v dvojici,
kot da bi mož ne jenjal še živeti.”
(Dante, *Vice*, V, 4–6)

O tem gl. tudi v knjigi:
Roberto Casati,
Shadows (2004),
str. 161–63.

Dante želi objeti svetlo senco/dušo svojega prijatelja

“O prazne sence, za oči slepila!
Trikrat sem dlan ovil ji krog ramena,
trikrat nazaj se prazna je vrnila.”
(*Vice*, II, 79–81)

V Dantejevem svetu so sence, temne in svetle, onstranske ponovitve človeških *telesnih* obličij in postav, “podobe teles” na snovno šibkejši ravni, oslabitve njihove nekdanje *žive* resničnosti.

Seveda se v blaženih dušah pri vzponu v nebeške sfere hkrati z ugašanjem telesne forme dogaja odrešilna preobrazba v duha.

Toda zdi se, da njihova posamičnost, posebnost, osebnost, vendarle ostaja vezana na telo, četudi v njegovi “senčni repliki”. Dantejeve sence so navsezadnje *sence teles*.

Dante je dvignil roke, da bi objel svojega dragega prijatelja Casella, pesnika in skladatelja iz Firenc, ki je umrl leta 1300 (ilustracija v *Božanski komediji* iz 14. st.).

Sence vstalih od mrtvih

Luca Signorelli, *Vstajenje mrtvih* (izrez),
freska v kapeli sv. Brizia, Duomo v Orvietu, ok. 1500

Leonardova opredelitev sence

- **Leonardo da Vinci** je zapisal, da “je senca *oslabitev* moči svetlobe, ki je vidna na *površini* telesa in se začne tam, kjer se luč umakne, konča pa se v temi.”
(*Traktat o slikarstvu*, fragment “Kaj je senca”, § 533, slov. prev. str. 245, poudaril M.U.).
- Leonardove zapise je treba brati na dveh ravneh: *fizični* (vidni) in *metafizični* (nevidni), ki se medsebojno prepletata, omogočata in sodoločata.

Leonardova meta-fizična umbrologija

- “Kakšna je bila prva slika?”
(*Traktat o slikarstvu*, § 126):
- “Prva slika je bila iz ene same linije, obdajajoče senco človeka, ki jo je sonce delalo na zidovih.”
(prev. T. Jurca & M. Žlender, 2005, str. 77)

Leonardo je gotovo poznal, neposredno ali posredno, slavno delo Plinija St. *Naravoslovje* (1. st.), v katerem je rimski polihistor zapisal, da se Grki strinjajo glede tega, da slikarstvo izvira iz “risanja črte ob človeški senci”, najprej na zidu, potem na papirju.
(Gl. Plinij, 35, 15).

Več o legendi o izvoru slikarstva (in kiparstva) glej v knjigi:

Victor I. Stoichita,
Brève histoire de l'ombre,
2000, str. 11–20 idr.

Leonardov *sfumato*, zabris “drugotnih” senc

Traktat o slikarstvu, fragment § 84 z naslovom “O kvaliteti svetlobe za slikanje naravnih ali namišljenih reliefov”:

- “Slikarji najbolj kritizirajo svetlobo, ki jo preveč očitno sekajo sence. Da bi se torej izognil tej nevšečnosti, kadar rišeš telesa na prostem, figure ne boš osvetlil s soncem, temveč boš med njim in figuro naslikal nekaj megle ali prosojnih oblakov. Ker sonce figure ne bo osvetljevalo neposredno, ne bodo jasno očrtani ne obrisi senc ne obrisi svetlobe.” (Slov. prev. str. 62.)
- § 572: “Drugotna senca v celoti izgine, ko telesa osvetli vseprisotna svetloba” (*ibid.*, 258).

O tem več v eseju:

Ernst H. Gombrich

Shadows.

The depiction of cast shadows in Western art

The National Gallery, London, 1995

Leonardo da Vinci,

Devica Marija z Detetom

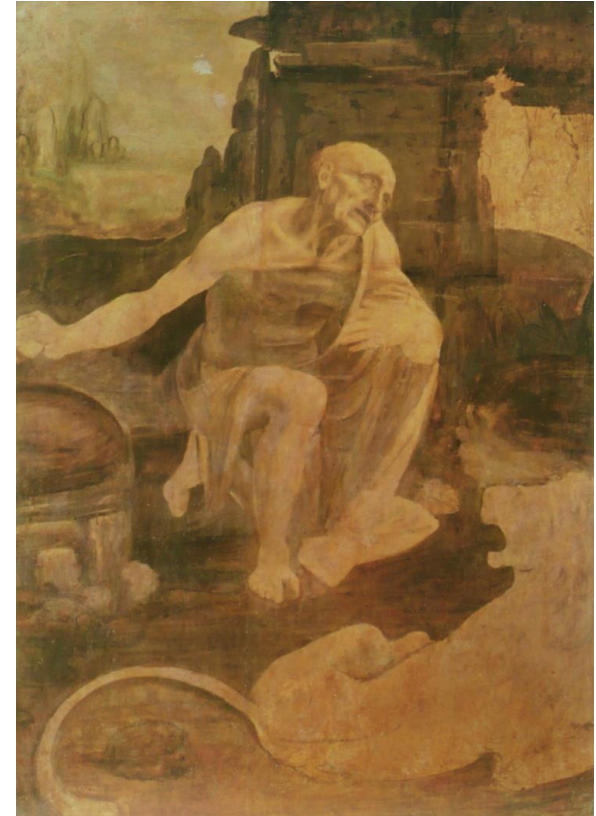
in sv. Ano,

ok. 1508, Louvre, Paris,
pred in po restavraciji leta 2012

Pomenska dvojnost Leonardove umbrologije

Traktat o slikarstvu, fragment § 535 z naslovom
“Kako nastane senca”:

- “Senca nastane iz dveh stvari, ki se razlikujeta druga od druge in od katerih je ena telesna in druga duhovna. Telesna stvar je telo, ki meče senco, duhovna je svetloba. Senca tako nastane zaradi svetlobe in telesa.” (Slov. prev. str. 245.)
- § 537: “Senca ima večjo moč kot svetloba, saj telesa prikrajša za luč in jim to popolnoma vzame, luč pa ne more nikoli povsem izriniti sence s teles, ki so po naravi gosta.” (*Ibid.*, str. 246.)

Leonardo da Vinci,
Sv. Hieronim,
ok. 1482, Vatikanski muzej, Rim

Senca kot najbolj očiten dokaz resničnosti videnega

Plate 10 Workshop of Robert Campin, *The Virgin and Child in an Interior* (detail), c.1435. Oil on oak, painted surface 18.7 x 11.6 cm. London, National Gallery.

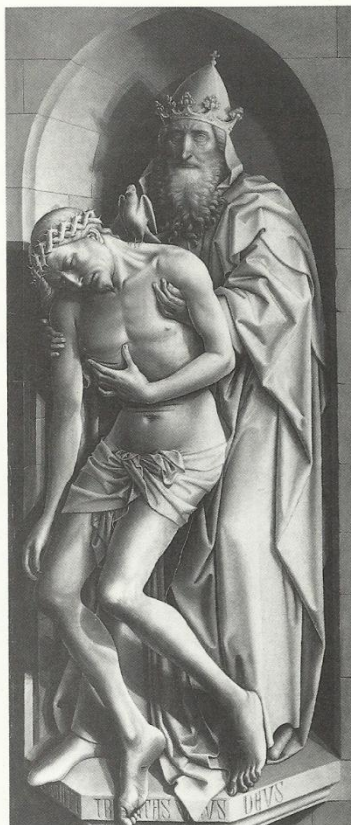

Plate 11 Attributed to Campin, *The Trinity*, 1427–32. Grisaille. Frankfurt, Städtisches Kunstinstitut.

Gombrich: "... tisto, kar meče senco, mora biti resnično" (op. cit., str. 17).

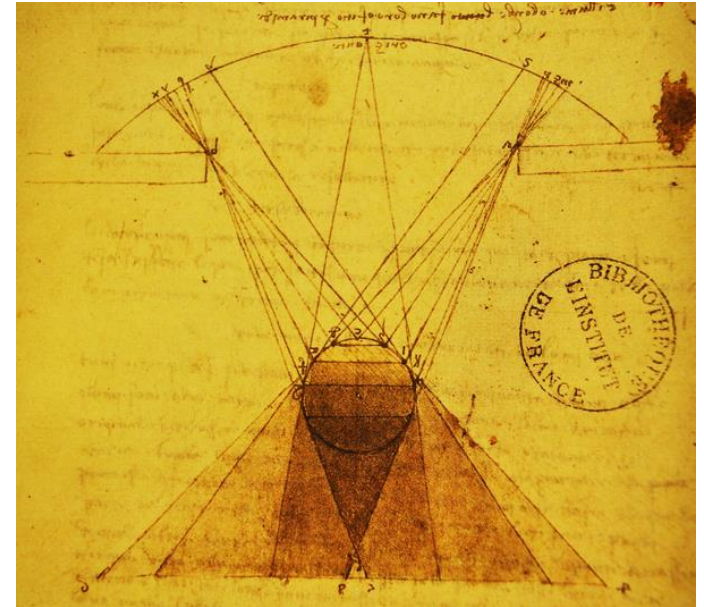

*Levo: detajl s slike Devica z Detetom iz delavnice Roberta Campina in Sveta Trojica (tj. slika!), pripisana istemu avtorju (sredina 15. st.); zgoraj: Caravaggio, Večerja v Emavsu, 1601, olje na platnu, Narodna galerija, London (obe sliki sta citirani iz Gombrichove knjige *Shadows ...*).*

Novoveška znanost o sencah kot panoga optike

Leonardovo dvojno razlikovanje senc:
enostavne/sestavljene in
prvotne/drugotne sence (*Traktat*, § 541):

- “Poznamo dve vrsti senc. Prva se imenuje enostavna, druga pa sestavljena senca. Enostavna senca tista, ki izvira samo iz enega telesa in ene luči, sestavljeno pa povzroči več luči na enem ali na več telesih. Enostavna senca se deli na dva dela oziroma na prvotno in drugotno senco. Prvotna je tista, ki jo vidimo na površini telesa, ki meče senco, drugotna pa ona, ki potuje po zraku od omenjenega telesa; če naleti na oviro, se na tem mestu ustavi, in tja pade tudi njena osnovna oblika [silhueta]. Podobno bi lahko opisali sestavljene sence.” (Slov. prev. str. 247.)

Leonardo da Vinci (ok. 1492):
risba osvetljene sfere, ki kaže
stopnjevanje *prvotnih*
ali nasebnih (“oblikujočih”)
in *drugotnih* ali odsebnih
 (“vrženih”) senc oz. *penumbre*.

Več o optiki senc z analitičnega in kognitivnega vidika gl. v knjigi:
Roy Sorensen: *Seeing Dark Things. The Philosophy of Shadows*,
Oxford University Press, 2008.

Senčni “žarki”?

Leonardo zapiše (*Traktat*, § 549), da se prvotna in drugotna senca razlikujeta po tem, “da prvotna senca sama obarva telo, ki ga pokriva, drugotna senca pa se razprši po zraku, skozi katerega prodira” (*ibid.*, str. 250), in – kot zremo v § 584 – jo je “moč videti v meglenem ali prašnem zraku” (*ibid.*, 262).

Roberto Casati: *Scoperta dell'ombra* (*Odkrivanje sence*, 2000, v angl. prev.: *Shadows, unlocking their secrets, from Plato to our time*, 2004);

Casati ugotavlja, da je “najbolj nenavaden sestavni del Leonardove teorije [o sencah] misel, da je senca sama aktivna – da oddaja žarke kot svetloba, imenovane *senčni žarki*” (str. 168).

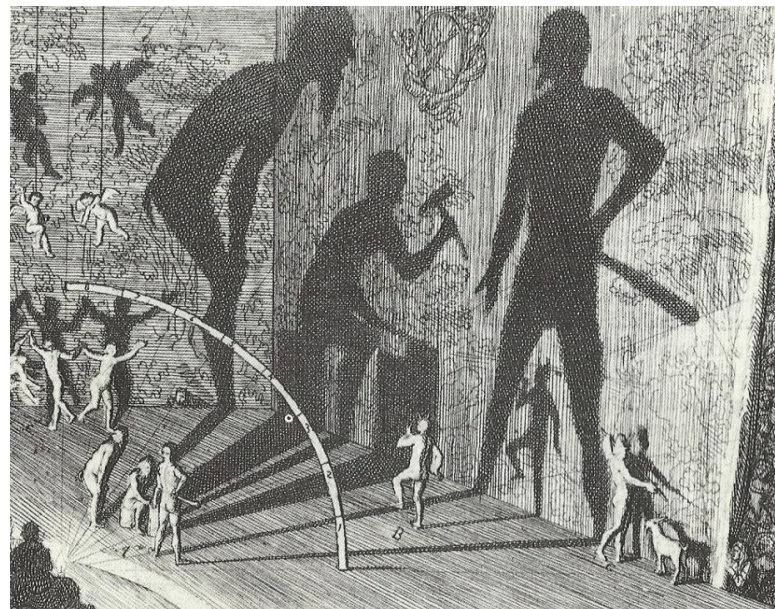

Spodaj: hibridni sončni mrk
v Afriki 3.11.2013
(foto: Carol Ann Ciocco),
obe sliki sta s spleta.

“Kaj svetilka vidi – in česa ne vidi?”

Roberto Casati v knjigi *Sence* pravi, da je že Leonardo vedel, da “kar zadeva perspektivo, se izvor luči ne razlikuje od očesa [... saj] je vizualni žarek podoben senčnemu žarku glede hitrosti in stekajočih se črt” (angl. prev. str. 172).

- “To je močna analogija,” nadaljuje, kajti: “Tam, kamor svetloba ne more videti, je senca. Res, senca je natanko to, česar izvor svetlobe ne more videti. Svetilka vidi samo stvari, ki jih osvetljuje; predmeti v senci so zadaj za osvetljenimi predmeti, ki zastirajo senco s perspektive svetilke. In iz istega razloga tedaj, ko raziskujemo senco, odkrivamo profil stvari z gledišča svetilke. [...] Senca nam omogoča, da vidimo z gledišča, ki je drugo od našega, pri tem pa nam ni treba niti vstati s stola.”
(*Ibid.*, 172–73.)

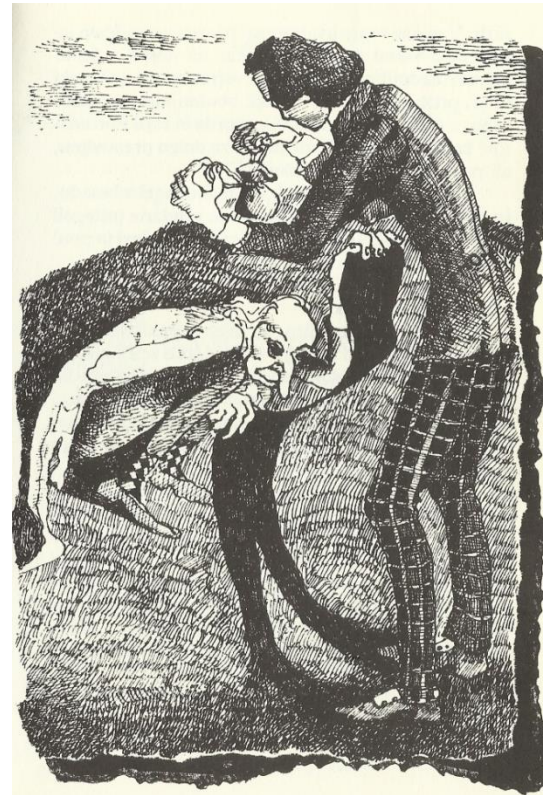

Samuel van Hoogstraten,
Teater senc, 1678

... ob tem pa ne pozabimo na neko drugo, temeljno meta-fizično analogijo: na platonsko analogijo med **očesom** (spoznanjem) in **lučjo** (Soncem, Dobrim) ...

Nesrečni Človek brez sence

Adelbert von Chamisso: Čudovita zgodba Petra Schlemihla (1814)
prevedla Gitica Jakopin, ilustrirala Alenka Vogelnic (MK, 1986).

Levo: Georg Cruikshank, *Sivi mož se polasti sence Petra Schlemihla* (1827);
desno: isti prizor, ilustracija Alenke Vogelnic.